

Hoofdstuk 1

Het einde van Duitsland

30 januari 1933

Tien jaar voor ze samen theedronken, hadden alle genodigden voor de bijeenkomst op die noodlottige dag – en zij die hen in de gaten hielden – zich moeten aanpassen aan een nieuwe Duitse realiteit. Verschillenden van hen waren zelf getuige van de verandering, het moment in januari 1933 waarop hun land, en de wereld, om hun as leken te kantelen. Sommigen hadden maanden of zelfs jaren nodig om te begrijpen wat er was veranderd. Maar anderen namen op dat moment, tijdens die door fakkels verlichte nacht in Berlijn, een besluit dat hun activiteiten de daaropvolgende tien jaar zou bepalen.

Hanna

Een van die mensen die onmiddellijk begreep wat er veranderde, kon nauwelijks anders. Ze deelde haar leven met een man die een uitgesproken mening over de situatie had. Hij was eenenzeventig jaar oud en had Duitsland zijn hele werkende leven gediend. Hij had allerlei functies vervuld, als koloniaal bestuurder gewerkt in verre uithoeken van het Duitse keizerrijk, onder andere in de Stille Oceaan, en deel uitgemaakt van het kabinet in de laatste dagen van de Eerste Wereldoorlog. Eind 1918 was hij de laatste minister van Buitenlandse Zaken van het Duitse Keizerrijk, hoewel het een poos duurde voordat hij zich die bijzondere positie realiseerde. Maar in die hoedanigheid was het Wilhelm Solf die uit naam van een verslagen grootmacht aan president Woodrow Wilson het telegram moest versturen waarin werd verzocht om een wapenstilstand die een einde zou maken aan de oorlog die sinds 1914 woedde.

In de jaren van de Weimarrepubliek was Solf zijn land blijven dienen. Het

grootste deel van de jaren twintig had hij doorgebracht in Tokio, waar hij als ambassadeur met een groot netwerk buitengewoon geliefd was. Hij werd daarbij terzijde gestaan door zijn vrouw Johanna – door iedereen Hanna genoemd – die vijftientig jaar jonger was dan hij en zijn meest toegewijde bondgenoot.

Hanna had haar echtgenoot, die al in de vijftig was toen zij trouwden, altijd bijgestaan in zijn werk, zowel in Samoa, waar hij de in wit uniform gestoken gouverneur was, als later in Azië, Duits Oost-Afrika, India en Groot-Britannië. Het was bijvoorbeeld hun gezamenlijke besluit om hun huis tot een salon voor politieke gesprekken en de vrije, ontspannen uitwisseling van ideeën te maken. Dat was niet bedoeld als vermaak, met Hanna in de rol van jonge beschaafde gastvrouw, maar een serieus project. Beiden waren ervan overtuigd dat een forum waarin personen met tegengestelde meningen elkaar konden ontmoeten, een eerste vereiste was voor een vrij land. Eenmaal terug in Duitsland realiseerde Wilhelm zich al snel hoe bitter noodzakelijk een dergelijke plek was. Hij was teruggekeerd naar een Duitsland dat hij nauwelijks herkende.

De opkomende macht in de Duitse politiek was een organisatie die in Wilhelms tijd niet had bestaan: de *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, of NSDAP. Hij vond de luidruchtigheid, het vooroordeel, de minachting voor democratie, de dreiging van geweld ervan alarmerend. Maar de partij groeide voortdurend, totdat op 30 januari 1933 de dag aanbrak waarop Wilhelm Solf de bruinhemden onder de ramen van zijn huis in de wijk Tiergarten zag marcheren om hun installatie als de regerende partij van Duitsland te vieren. De nazi's, zoals ze spottend werden genoemd, waren nu aan de macht. Tegenover de mensen die met hem naar het spektakel keken, sprak Wilhelm Solf hardop en vol overtuiging de onheilspellende woorden: '*Finis Germaniae.*' Het einde van Duitsland.

Maria

Aan de andere kant van het land was een jonge aristocrate tot een heel andere conclusie gekomen. Maria Helene Françoise Izabel von Maltzan, gravin van Wartenberg en Penzlin, was pas vierentwintig, maar hield de ogen al heel lang wijd open en de oren gespist. Verbannen van het familiebezit in Militsch op het platteland van Silezië, waar ze was opgevoed door Engelse kin-

dermeisjes en Franse gouvernantes in een kasteel met hoge zalen en middeleeuwse gangen, was ze niet lang na haar kostschooltijd haar eigen leven gaan leiden in München.

Daar keek ze vol ongeloof naar de opkomst van de nazi's. Ze las de geschriften van Adolf Hitler, *Mein Kampf* en *Die Nationalsozialistische Bewegung*, en vond ze slecht geschreven; ze zaten vol grammaticale fouten en onthulden ondubbelzinnig de bedoelingen die de auteur had met Duitsland. Even duidelijk was de gekte waartoe deze man kon inspireren. Als student in München at Maria eens in de Osteria Bavaria, een favoriete kroeg van Hitler. Ze was nog maar net binnen toen de deur naar een van de achterzalen openging en de Führer naar buiten marcheerde, op de voet gevolgd door een falanx van adjudanten en aanhangers. Ze zag hoe een vrouw aan de tafel naast haar naar de stoel rende waarop Hitler had gezeten en de zitting ervan met kussen overdekte.

Later dat jaar, 1932, was ze getuige van een grote parade die de nazi's in München organiseerden en waarin de jongens van de *Hitlerjugend* en de jonge vrouwen van de *Bund Deutscher Mädel* in formatie over de Leopoldstrasse marcheerden, gevolgd door de bruinhemden van de *Sturmabteilung*, of SA, de paramilitaire vleugel van de nazipartij, daarna het *NS-Kraftfahrkorps* (het motorcorps) en ten slotte de volledig in het zwart geklede mannen van de SS.

Maria vond de cultus van het nationaalsocialisme visueel intimiderend, soms angstaanjagend maar vooral belachelijk. Zelfs nadat de nazi's een paar maanden later de macht hadden overgenomen veranderde ze niet van mening. Toen ze begin 1933 terugkeerde naar het kasteel in Militsch en daar haar broer Carlos in nazi-uniform aantrof, zei ze onmiddellijk tegen hem dat hij eruitzag alsof hij verkleed was. Was er ergens een carnavalsoptocht, vroeg ze, waarvan hij de overige deelnemers was kwijtgeraakt? Hij was woedend. Nu hun vader was overleden was Carlos het hoofd van het gezin, met de macht om Maria's toelage te beëindigen – wat hij onmiddellijk deed.

Haar vaders dood, meer dan tien jaar eerder, had haar onbeschermd achtergelaten. Hij had haar, de jongste van zijn acht kinderen, altijd beschermd en aangemoedigd om voor haar mening uit te komen wanneer anderen van een klein meisje verwachtten dat ze haar mond hield. Hij vond het zijn taak Maria de traditionele waarden en normen van de adel bij te brengen en leerde haar al vroeg dat het haar plicht was om de meest kwetsbaren te beschermen. Toen ze vertelde dat de ouders van haar kindermisje hun boerderij

hadden verloren bij een brand, beval haar vader haar onmiddellijk haar spaarvarken leeg te maken en haar spaargeld aan het getroffen gezin te geven. 'Je moet voor je mensen zorgen,' zei hij haar. Van meet af aan kwam ze op voor de zwakken en de verguisden, en voelde ze medelijden met de dieren op het landgoed waarvoor anderen minachting hadden. Toen Carlos een aantal slangen had laten doden omdat hij er bang voor was, nam de zevenjarige Maria uit naam van de reptielen wraak door de jongen uit een roeiboot te duwen en hem bij zijn benen vast te houden zodat hij zijn hoofd niet boven water kon steken. Ze liet hem pas los toen hun vader ingreep.

Maar dat was lang geleden en nu had Maria geen bondgenoten meer. Ze dacht er niet over om een beroep te doen op haar moeder die, volgens Maria's vaste overtuiging, haar haatte en de voorkeur gaf aan haar oudste dochter omdat die knapper was, en aan Carlos, die de enige zoon was en die ze behandelde als een kroonprins. Voor Maria gold uitsluitend een aantal moederlijke geboden, waaronder een verbod om diergeneeskunde te studeren omdat 'als ze arts wilde worden ze beter arts voor mensen kon worden', en een gebod om nooit met een Joodse man te trouwen. Later zei Maria bij wijze van grap dat het haar geen moeite kostte zich te verzetten tegen het gezag van de nazi's, omdat ze zich eerst al tegen haar autoritaire moeder had verzet.

Arthur en Irmgard

Eén ding wist Arthur Zarden die nacht van 30 januari 1933 heel zeker: de machtsovername van de nazipartij van Adolf Hitler was een historisch moment, een moment waarvan hij als goede vader wilde dat zijn enige kind er getuige van zou zijn.

Het betekende een kleine verandering van de plannen, maar dat was niet zo bezwaarlijk. Die avond zouden hij en zijn vrouw het Bal van de Pers bijwonen, waar ze zouden genieten van een chique en feestelijke avond met de Berlijnse elite. Zarden verschilde misschien enigszins van de overige gasten, maar hij viel niet echt uit de toon. Toen kwam het bericht dat de zieke president, Paul von Hindenburg, Adolf Hitler had benoemd tot rijkskanselier, uit respect voor diens positie als leider van de grootste partij in het parlement. De nationaalsocialisten zouden dat vieren met een fakkeloptocht door Berlijn die zou eindigen bij de Kanselarij, waar Hitler vanaf het balkon zijn volgelingen zou toespreken en door hen zou worden toegejuicht.

Zarden begreep dat dit iets was dat zijn twaalfjarige dochter beslist moest zien. Hij liet zijn chauffeur komen en verzocht hem naar de Brandenburger Tor te rijden, tot zo dichtbij mogelijk. Zo keken de Zardens vanuit hun Maybach toe hoe de bruinhemden in perfecte harmonie zongen en marcheerden als demonstratie van hun nieuwe heerschappij over Duitsland.

Tot dan toe had het gezin een uiterst comfortabel leven geleid. Het ingrijpendste dat hun was overkomen was hun verhuizing in 1932 vanuit een appartement met tien kamers op de oever van de Spree naar een appartement met twaalf kamers om de hoek. Hun leven was een aaneenschakeling van luxe; ze hadden personeel, onder wie huisnaaisters, dat onder leiding stond van een echtpaar dat butler respectievelijk kokkin was. De kokkin moest af en toe, als er in het winterseizoen extra personeel nodig was voor de diners, wijken voor twee chef-koks met witte muts. De kleine Irmgard moest dan haar opwachting maken en met een buiging de veertig gasten begroeten die aan een lange tafel in de eetzaal zaten. Het appartement was zo groot, met een particuliere lift die direct uitkwam in de hal, dat Irmgard op haar step vrolijk door het appartement zoefde.

De rijkdom die deze levensstijl mogelijk maakte was niet afkomstig van Arthur, die ambtenaar was, maar van zijn vrouw Edithe. Ze was de dochter van Benno Orenstein, een Joodse ondernemer die zich had opgewerkt en een handel in schroot had opgezet die uiteindelijk was uitgegroeid tot een internationaal bedrijf dat locomotieven en spoorwagapparatuur vervaardigde. Bij aanvang van de Eerste Wereldoorlog was Orenstein een van de rijkste mannen in Duitsland, met een eigen vermogen van twintig miljoen gouden marken, een persoonlijk fortuin dat zo groot was dat zelfs de hyperinflatie van de Weimarjaren het niet konden vernietigen.

De beloning was een plek aan de voornaamste tafels in het land. In hun lommerrijke straat, de Alsenstrasse, waren buitenlandse ambassades hun buuren; tot de lunchgasten behoorde soms een bezoekende Nederlandse prins. Op school zat Irmgard in de klas met onder anderen de dochters van de Britse ambassadeur, die 's morgens gebracht en 's middags opgehaald werden in een Rolls-Royce. Op een verjaarsfeestje van Irmgard werden de kinderen onthaald op een toentertijd haast ongehoorde traktatie: een privé-filmvoorstelling, waarbij de meisjes opgetogen gieheden om Charlie Chaplin, die met zijn wandelstok zwaaide, of de komiek Harold Lloyd, hangend aan de wijzers van een reusachtige klok.

Ze was volkomen thuis in deze wereld, in het geheel niet geïntimideerd door de in Ruritaanse rijbroeken geklede bedienden die haar begroetten in het appartement van een vriendinnetje, die haar aankondigden als 'Fräulein Zarden' voordat ze haar naar een balzaal brachten die een replica was van de Spiegelzaal in het Paleis van Versailles. ['Ruritaans' verwijst naar het fictieve land Ruritanië in Midden-Europa waar twee laatnegentiende-eeuwse romans van de Britse auteur Anthony Hope zich afspelen, *vert.*] In die zaal kreeg ze dansles, onder het toeziend oog van een zekere Annelies von Ribbentrop van wie ook twee kinderen in die groep zaten. Op dat moment was de overname van de macht door de nazi's nog toekomstmuziek; de echtgenoot van Annelies, Joachim, was nog geen minister van Buitenlandse Zaken van het Derde Rijk, maar vertegenwoordiger voor het champagnebedrijf van zijn schoonvader.

Ze hadden destijds allemaal zo weinig idee van wat er komen ging. Frau von Ribbentrops gastvrouw in de in Versaillesstijl gebouwde balzaal, Frau von Friedländer-Fuld, wist niet dat ze Duitsland enkele jaren later zou moeten verlaten omdat ze Joods was. Toen Benno Orenstein en zijn vrouw een groot huis aan de Wannsee kochten, wist hij niet dat ze verhuisden naar een oord vlak bij de plek waar korte tijd later het hoogste echelon van de *Reichsburokratie* zou besluiten tot 'de *Endlösung* van het Jodenprobleem'. De Zardens wisten niet dat hun bureaus in het appartementengebouw op Alsenstrasse 9, de voormalig diplomaat Wilhelm Solf en zijn vrouw Hanna, weldra een groep geheime dissidenten tegen het tirannieke regime te gast zou hebben. Dat lag allemaal nog in het verschiet.

Er waren natuurlijk wel signalen, maar zoals de meeste mensen in hun kringen zagen de Zardens die niet. Het leven leek rimpelloos te verlopen zoals het altijd had gedaan, comfortabel door de rijkdom, zoals het altijd was geweest. Ze bleven de zomer doorbrengen in Heiligendamm, een badplaats aan de Baltische Zee, en lieten hun dag niet bederven toen op een ochtend in 1931 de binnenplaats van hun hotel vol bleek te staan met mensen die er helemaal niet uitzagen als gasten. Iemand legde aan Irmgard uit dat Adolf Hitler, een rijzende ster van de politieke oppositie die bekendstond om zijn fysieke aanvaringen met de communisten, op campagne was in Mecklenburg, vergezeld van twee luitenanten. Na korte tijd verscheen Hitler zelf in zijn karakteristieke bruine shirt, geflankeerd door Hermann Göring en Joseph Goebbels. Wat de nog geen tien jaar oude Irmgard vooral opviel was dat

Göring dik was, Goebbels een klompvoet had waardoor hij mank liep en de menigte wild enthousiast werd. Moeders hieven hun kinderen hoog op, alsof ze getuige waren van Jezus' wederkomst en hoopten dat hun kinderen in de goddelijke gloed gevangen zouden worden. De opwindende luide pas nadat de drie mannen waren weggereden. Maar Irmgard vertelde aan haar moeder dat de nazi's er nogal belachelijk hadden uitgezien in hun bruine hemden. Niemand kon zulke mensen echt serieus nemen.

Arthur Zarden ontdekte al snel dat dit een misvatting was. Vóór die door fakkels verlichte avond in januari 1933 was zijn carrière alleen maar succesvoller geworden. Op zijn zevenenveertigste was hij opgeklommen tot secretaris-generaal, de op een na hoogste ambtenaar binnen het departement van Financiën, na de minister van Financiën zelf. Zijn kantoor lag tegenover de kanselarij en keek uit op de Wilhelmsplatz, en hij werd door een chauffeur naar zijn werk gebracht in die Maybach, het meest luxueuze automerk. Arthur Zarden was rijk, succesvol en op het toppunt van zijn macht.

De nieuwe regering was nog maar net geïnstalleerd toen zijn baas, de minister van Financiën, hem wilde spreken. Zarden wist dat zijn levensstijl altijd de jaloezie van zijn collega's had gewekt. Hij mocht op het ministerie dan de voornaamste deskundige zijn op het gebied van belastingen, en de bedenker zijn van een plan tot belastingkredietregeling dat de regering in staat stelde banen te creëren, maar wat stak was dat hij niet leefde als een ambtenaar maar als een van de grootste belastingbetalers van het Reich, een gezelschap waarin hij zich uitstekend thuis voelde. De minister vond dit contact tussen zijn secretaris-generaal en de superrijken niet prettig. Maar dat hield hem nu niet bezig.

Het ging om iets dat fundamenteeler was en waarvoor niet zomaar een oplossing was. Er was geen enkele manier om dit delicaat te brengen, maar Zardens vrouw was Joods en over Zarden zelf ging het gerucht dat hij Joodse voorouders had. Gezien die onomstotelijke feiten stelde de minister voor dat zijn voornaamste ambtenaar met pensioen zou gaan.

Ondanks de beleefde schijn van een keuze wist Arthur dat hij absoluut geen keuze had. Hij voelde er niets voor om de nieuwe naziregering te dienen, maar hij kon niet ontkennen dat dit een onvrijwillig ontslag betekende, ook al schreef de gewoonte voor dat het vertrek van iemand met zijn positie gemarkeerd werd door een afscheidsbezoek aan de nieuwe kanselier zelf. Zardens laatste werkdag viel op 31 maart 1933 en vormde de voortijdige afsluiting van

wat een schitterende ambtelijke carrière was geweest. De Führer stuurde een brief waarin hij nogmaals zijn dank uitsprak voor Arthur Zardens waardevolle diensten, maar maakte nooit die belofte van een andere functie waar.

Zardens functie werd overgenomen door een zekere Fritz Reinhardt, een loyale en vurige nationaalsocialist die een leidende rol zou blijven spelen in het plunderen van de gebieden die het Derde Rijk binnenviel en bezette, en in het grondige, systematische project om alles wat de Joden kon worden afgenomen te stelen: de huizen waarin ze woonden, de bedrijven die ze hadden opgebouwd, het goud in hun kiezen, het haar op hun hoofd. De nazi's waren nog maar net aan de macht, maar Zarden was definitief aan de kant gezet.

Elisabeth

Elisabeth von Thadden was niet zo geschokt over de benoeming van Herr Hitler tot rijkskanselier. Integendeel, aanvankelijk was ze het nationaalsocialisme tamelijk goedgezind. Net als Maria von Maltzan was ze een dochter van landadel. Ze was opgegroeid in Trieglaff, het immense Pommerse landgoed dat toebehoorde aan haar vader in zijn hoedanigheid als districtsbestuurder, waar ze al vroeg volwassen werd. Na de dood van haar moeder op jonge leeftijd en als oudste kind kreeg de negentienjarige Elisabeth niet alleen de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van haar jongere broers en zussen, maar ook voor het beheer van de hele huishouding en het landgoed, waar vijftig mensen in dienst waren. Nog geen twintig jaar oud werd zij degene die het landgoed beheerde, de organisatorische, economische en sociale spil, een rol die ze tot haar dertigste bleef vervullen. De aan haar gestelde verwachtingen waren duidelijk. Ze diende niet alleen voor haar familie te zorgen maar ook oog te hebben voor de sociale noden van de dorpingen. Ze moest de deugden belichamen die de protestantse aristocratie zichzelf graag toeschreef: plichtsbef, betrouwbaarheid en onbaatzuchtigheid.

Maar toen werden die verantwoordelijkheid en dat gevoel van betekenis even plotseling als dat ze op haar schouders waren gelegd, haar afgenomen. In 1920 kondigde haar vader aan dat hij opnieuw ging trouwen na meer dan tien jaar weduwnaar te zijn geweest. Er zou een nieuwe meesteres in huis komen, vijf jaar jonger dan Elisabeth. Van de ene op de andere dag en op de leeftijd van dertig jaar raakte Elisabeth alles wat haar werk en haar leven zin had gegeven kwijt.

Ze vond een nieuw levensdoel, dat haar interesse had gewekt sinds het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, zo niet al daarvoor. Ze zou zich wijden aan een praktische vorm van christelijke naastenliefde die haar zo dierbaar was: de zorg voor kinderen die hongerleden en gezinnen die niets bezaten.

Ze had al een mentor, in de persoon van de Berlijnse predikant Friedrich Siegmund-Schultze en zijn *Soziale Arbeitsgemeinschaft*, wiens dubbele toewijding aan de armen en de vrede ze bewonderde. Ze had hem in 1916 ontmoet in Trieglaff, toen haar vader hem uitnodigde om te preken tijdens het oogstfeest, een dappere actie gezien het feit dat Siegmund-Schultze een betrekkelijk radicale socialist was. Het was alom bekend dat hij zijn functie als hofpredikant, naar wie ook leden van de keizerlijke familie kwamen luisteren, had verruild voor die van predikant in een arbeidersbuurt van Oost-Berlijn. Hij vervulde zijn rol niet vanuit een geprivilegieerde positie – de herder woonde te midden van zijn kudde. Dat alles maakte diepe indruk op Elisabeth, die besloot in zijn voetstappen te treden. Ze nodigde ondervoede kinderen uit de stad uit voor een verblijf op Trieglaff. Ze schreef Siegmund-Schultze een brief met de vraag of hij een boek kon aanbevelen over vakbonden, de sociaaldemocratie en dergelijke – zolang het ‘niet te al te radicaal was’.

Maar Elisabeth was niet links. Integendeel, ze hield vast aan de Pruisische aristocratische traditie waarin ze was opgevoed: ze geloofde dat families zoals de hare die veel grond bezaten verantwoordelijk waren voor de boeren op hun landgoederen, zoals ze dat in de tijd van hun voorouders waren geweest. Het verschil was dat die traditie nu gevaar liep, omdat de wereld door de Eerste Wereldoorlog ingrijpend was veranderd. Wilde het aristocratische ethos van patricische milddadigheid overleven, dan zou het hervormingen moeten accepteren.

Die overtuiging ging samen met zowel haar geloof als een nieuwe visie die zich begon te manifesteren. Haar overleden moeder had een vraag gesteld die een belangrijk aspect van die tijd verwoordde: ‘Waar moet een sterke vrouw beginnen?’ De vrouwenbeweging stond nog in de kinderschoenen maar Elisabeth von Thadden werd erdoor aangetrokken en vooral door de nadrukkelijke uitspraak dat ieder mens in staat moest zijn om zich te ontplooiën, dat zowel mannen als vrouwen een positie moesten kunnen bereiken die beantwoordde aan hun talenten en prestaties. Voor Elisabeth was dat niet zozeer een politieke imperatief als wel een wezenlijk christelijk gebod.

De duidelijkste exponent van die visie, de onderwijshervormer Alice

Salomon, werd een tweede inspiratiebron voor de jonge Elisabeth, die bij Salomon studeerde aan de *Soziale Frauenschule* in Berlijn. Onderwijs werd Elisabeths roeping. Ze nam gretig nieuwe ideeën in zich op, ging naar lezingen van Rudolf Steiner, de filosoof van het alternatieve onderwijs, en zoog alle kennis op. Ze gaf twee jaar les op Salem Castle onder leiding van Kurt Hahn, de vernieuwer en toekomstige stichter van Gordonstoun School in Schotland (waar een Griekse prins Philippos, de latere echtgenoot Philip van koningin Elizabeth II, een van de eerste leerlingen was).

Maar haar ware roeping was onderwijs aan jonge vrouwen. Ze was tegen co-educatie, die volgens haar vrouwen tekortdeed. In 1927 had ze haar eigen school opgericht, het Evangelische plattelandsinternaat voor meisjes, in een achttiende-eeuws landhuis in Wieblingen even buiten Heidelberg. De locatie was uitstekend. Als ze zich het ideale christelijke internaat voor meisjes had voorgesteld – en dat had ze – was dit het helemaal. De eerste lichting telde zestien leerlingen verdeeld over twee klassen; na de zomervakantie kwamen er nog tien leerlingen bij.

De kernwaarden van de school waren trouw, vaderland en ‘plichtsbetrachting, orde en reinheid’. Traditioneel-christelijke, patriottische waarden werden gecombineerd met de nieuwste progressieve ideeën over onderwijs, en dat alles was gericht op een uiterst modern doel: goed opgeleide, zelfbewuste vrouwen.

Misschien kwam het door haar jarenlange leiding over het familielandgoed, of door haar fysieke verschijning – lang, sterk en statig – maar er ging een natuurlijke autoriteit uit van Elisabeth. Ze straalde een duidelijk gezag uit en de oprechtheid van haar geloof, vroomheid zelfs, was duidelijk voor iedereen die haar leerde kennen. Maar ze was niet iemand die voortdurend uitbranders gaf. Ze leidde de school als een groot huisgezin, met haarzelf als moederfiguur die begreep dat een groot aantal van haar leerlingen er niet voor had gekozen in Wieblingen te zijn, maar daarheen was gestuurd. Ze had begrip voor heimwee en verdriet. Ze wilde dat de meisjes zich veilig voelden op hun school en daarom organiseerde ze eens per week een ‘gemeenschappelijke avond’ in haar eigen kamer. Dan vertelde ze een verhaal of las iets voor terwijl de meisjes handwerkten en luisterden.

Ze eiste geen Victoriaanse eenvormigheid; haar leerlingen hoefden hun emoties niet te onderdrukken. In plaats daarvan moedigde ze talent en individualisme aan: er was geen schooluniform, maar wel een soort kledingvoor-

schrift dat de meisjes ruimte liet om hun eigen kleuren en stoffen te kiezen. Elisabeth wilde jonge vrouwen afleveren die de schoonheid van de natuur en kunst wisten te waarderen. Algauw nam ze haar leerlingen mee naar kamerconcerten en lezingen, en ze organiseerde bezoeken aan het nationale theater in Mannheim. Of ze huurde een bus en maakte met hen een reis naar Venetië of bezocht de wereldtentoonstelling in Parijs. Op een dag huurde ze als verrassing voor twee personeelsleden die die dag waren getrouwd, een boot voor een vaartocht op de Neckar, waarbij de meisjes verkleed waren als watergeesten. Al snel ging het als een lopend vuurtje rond dat schoolhoofd Von Thadden in Wieblingen iets heel bijzonders deed. Vooraanstaande families, ook die in het buitenland woonden, stuurden hun kinderen naar haar school, die steeds groter werd. Binnen een paar jaar telde hij bijna honderd leerlingen.

Elisabeth zelf kwam nooit onopgemerkt voorbij, ze was bijna altijd gehaast, had altijd wel een nieuwtje te vertellen, bedoeld om samen verontwaardigd over te zijn of te lachen. Dat ze net als gravin Maria von Maltzan, maar anders dan de meeste Duitse vrouwen in die tijd, kon autorijden was een voordeel. In de omgeving van Wieblingen was ze een veel geziene verschijning aan het stuur van haar cabriolet, met een strooien zonnehoed en een elegante zonnebril op, en haar mobiliteit was een expressie van vrouwelijke durf. Ze was niet bijzonder rijk – ze was een vrouw, dus van het familiefortuin had ze niets gekregen – maar ze bezat flair.

De school had zes jaar lang succesvol gefunctioneerd toen in 1933 de nieuwe regering aantrad. Elisabeth had niks te vrezen. Ze was tenslotte conservatief en nationalistisch. Ze liet alle verplichte nazisymbolen in de school aanbrengen, veranderde hier en daar het leerplan en stond de vorming van een afdeling van de Bund Deutscher Mädel toe, de vrouwelijke tak van de Hitlerjugend. Ze schreef zelfs een krantenartikel waarin ze de rol uitlegde die scholen zoals die van haar konden spelen in de opbouw van ‘het nieuwe Duitsland’. Ze geloofde dat zulke scholen bijzonder geschikt waren om ‘vrienden van Duitsland, bewuste leden van de nationaalsocialistische staat’ te kweken. En alsof ze haar toewijding aan de nieuwe orde wilde demonstreren, reisde ze met haar leerlingen naar Karlsruhe om een toespraak van de Führer zelf te horen. Elisabeth von Thadden leek een loyale nazi en zo klonk ze ook.